

Globaali sananvapauskriisi ja oikeuskulttuuri*

Kiitän Suomalaista Lakimiesyhdistystä kutsusta osallistua juhlaseminaariin ja onnittelien 125-vuotiasta yhdistystä.

Kävin äskettäin tilapäisen kotikaupunkini Jerusalemin yliopistossa katsomassa *Albert Einsteinin* teosten käsikirjoituksia. Vaikkei maailman kuuluisin fyysikko ikinä asunutkaan Israelissa, hän testamenttasi kirjallisen jäämistönsä yliopistolle, jota hän oli myös perustamassa. Vuonna 1954 julkaistussa teoksessaan Einstein kirjoittaa sananvapaudesta: ”Laws alone cannot secure freedom of expression; in order that every man may present his views without penalty, there must be a spirit of tolerance in the entire population.”¹ ”Lait yksin eivät riitä turvaamaan ilmaisunvapautta, jotta

* *Jarkko Tontti*, OTT, VT, kirjailija. Kirjoitus perustuu Oikeuskulttuurin päivässä 10.11.2023 pidettyyn esitelmään.

1. Albert Einstein, *Ideas and Opinions*. Bonanza Books 1954.

jokainen voisi esittää näkemyksensä ilman rangaistusta, tarvitaan suvaitsevaisuuden henkeä koko väestössä.”

Viime vuosina sananvapauden asema maailmassa on heikentynyt nimenomaan Einsteinin mainitseman kulttuurisen ulottuvuuden seurauksena. On yhä vähemmän ”suvaitsevaisuuden henkeä”, mitä tulee kykyymme ja haluumme sallia ja sietää meidän kanssamme eri mieltä olevien ihmisten näkemyksiä.

Vuoden 2001 syyskuun 11. päivän terrori-iskujen jälkeen eri puolilla maailmaa lisättiin viranomaisten toimivaltuuksia ja kavennettiin esimerkiksi kansalaisten yksityisyyden ja viestinnän luottamuksellisuuden suojaa. Monet oikeustieteilijät ja muut juristit Suomessa ja muualla kritisoivat näitä toimia. Todettiin, että terroristien tavoite avoimen, demokraattisen yhteiskunnan alasajosta toteutuu, jos oikeusvaltion peruseriaatteita ja ihmisoikeuksia nakerretaan.

Nyt, yli kaksikymmentä vuotta myöhemmin, kuulen kovin harvoin kriittisiä puheenvuoroja juristeilta, vaikka jotain samankaltaista on tapahtumassa. Varsinkin ilmaisunvapaus, demokraattisen yhteiskunnan kaikkein perustavin ihmisoikeus, on ennennäkemättömän paineen alla.

Kyse on Zeitgeististä, ajanhengestä, ja sen muutoksesta, joka on vaikuttanut myös suomalaiseen oikeuskulttuuriin.² Ilmaisunvapauden historiaa käsittelevässä tuoreessa teoksessaan *Free Speech. A Global History from Socrates to Social Media* tanskalainen asianajaja *Jacob Mchangama* kutsuu muutosta sananvapaustaantumaksi.³

Euroopan ihmisoikeustuomioistuin on linjannut yhdessä merkittävimmistä tapauksistaan (*Handyside v. United Kingdom*, 1972), että sananvapauden suojaa nauttivat myös ilmaisut, jotka ovat joidenkin mielestä loukkaavia, järkyttäviä tai häiritseviä: ” – but also to those that offend, shock or disturb the State or any sector of the population.”

Kirjailija *Salman Rushdie* on muotoillut saman ajatuksen toisin sanoin: “What is freedom of expression? Without the freedom to offend, it ceases to exist.”⁴ ”Mitä on ilmaisunvapaus? Ilman vapautta loukata se lakkaa olemasta.”

Tämä perustava sananvapauden ydin on muutamassa vuodessa jokseenkin täydellisesti unohdettu, oman kokemukseni mukaan Suomessa vielä paljon täydellisemmin kuin monessa muussa maassa.

Kun ihmisoikeuksien historiallisia perustuksia luotiin Ranskan ihmisoikeuksien julistuksella (1789) ja Yhdysvaltojen ihmisoikeusasiakirjalla *Bill of Rights* (1791), lähtökohta oli kansalaisten suojaaminen vallassa olevilta viranomaisilta ja poliitikoilta.

Nyt sen sijaan vaaditaan viranomaisten ja poliitikkojen suojelua kansalaisilta esimerkiksi ehdottamalla niin sanotun maalittamisen kriminalisoimista. Sisämi-

2. Jarkko Tontti, Tarkoituksista ja keinoista. Esseitä. Docendo 2022.

3. Jacob Mchangama, *Free Speech. A Global History from Socrates to Social Media*. Basic Books 2022.

4. Salman Rushdie, *In Good Faith*. Granta 1990.

nisteriön verkkosivuilla kirjoitetaan näin: ”Maalittamisen tavoitteena on vaikuttaa ihmisiin tai yhteiskunnan rakenteisiin ja instituutioihin sekä erityisesti niitä kohtaan tunnettuun luottamukseen.”

Niin, sananvapaus on demokraattisen yhteiskunnan kulmakivi nimenomaan siksi, että sen avulla voidaan ”vaikuttaa ihmisiin tai yhteiskunnan rakenteisiin ja instituutioihin”. Se on olemassa, jotta yhteiskunnallisiin epäkohtiin voidaan puuttua ja mielipiteisiin vaikuttaa, käydä avointa debattia yhteiskunnasta ja ehdottaa muutoksia. Arvelen, että esimerkiksi *Vladimir Putin* ja *Xi Jinping* vasalleineen yhtyvät nyökytellen Suomen sisäministeriön huoleen ”instituutioita kohtaan tunnetusta luottamuksesta” ja perustelevat sillä sananvapauden tukahduttamista omissa maissaan.

Viranomaisten ja poliitikkojen ohella myös jotkut toimittajat ja tutkijat ovat perustelleet vaatimuksiaan sananvapauden tiukemmista rajoituksista tulkinnanvaraisilla yleistyksillä esimerkiksi ”vihapuheesta” tai ”disinformaatiosta”. Kyse on uhriutumuksesta, retorisisista eleistä, joita on syytä tarkastella kriittisesti.

Olisiko niin, että paras vastaus vihaiseen puheeseen on rauhallinen puhe? Olisiko parempi kirjoittaa vastine kuin tutkintapyyntö poliisille? Olisiko parempi kuunnella ja vastata sen sijaan, että yrittää kehystää eri mieltä oleva toinen ihminen ”äärioikeistolaiseksi” tai ”populistiksi”?

Tätä kirjoittaessani sosiaalisessa mediassa on esitetty kärkeästä kritiikkiä Suomen Akatemian tutkimusrahoituksesta. Asialla eivät ole olleet rahoitusta vaille jääneet tutkijat vaan tavalliset kansalaiset, ne, jotka veroillaan mahdollistavat tutkimusrahoituksen. Sen sijaan, että Suomen Akatemia olisi vastannut kriittisiä kommentteja esittäneille ihmisille ja kertonut, miksi se rahoittaa sellaista tutkimusta kuin se rahoittaa, Suomen Akatemia julkaisi tiedotteen, jossa se ”tuomitsee häiritsevän ja vihamielisen kommentoinnin”, jossa on ”häirinnän, vihapuheen ja maalittamisen piirteitä”. Suomen Akatemia on pahoillaan, koska ”keinot puuttua sosiaalisessa mediassa käytävään keskusteluun ovat rajalliset”. Melkoista, sanoisin. Sen sijaan, että kritiikkiin vastattaisiin, se vain nimetään ”vihamieliseksi” ja surraan, ettei sitä saa vaiennettua.

On tietysti olemassa ihan oikeaa vainoamista, joka kaventaa ilmaisunvapautta ja joka on syystäkin kriminalisoitu. Usein kyse on ulkomailta toteutetusta hybridisodankäynnistä, jonka uhriksi Suomessa on joutunut esimerkiksi toimittaja *Jessikka Aro*. Jos erittäin tulkinnanvaraista termiä ”vihapuhe” ylipäänsä halutaan käyttää, varattakoon se näihin selviin ja äärimmäisiin ilmiöihin.

Väitän, että yhteiskunnallisessa keskustelussa viime vuosina lietsottu vihapuhehysteria on lioittelua, joka ei kestä kriittistä tarkastelua. Kuten tiedämme, rikollisuus on hitaasti mutta tasaisen varmasti vähentynyt vuosikymmenien ajan. Suomalaiset ovat vähemmän väkivaltaisia toisiaan kohtaan kuin melkeinpä milloinkaan aikaisemmin. Kiiwas somekeskustelu ei ole johtanut rikollisuuden räjähtämiseen, toisin kuin moni ehkä luulee. ”Sanat johtavat tekoihin” on pelkkä retorinen yleistyksen hyvin monimutkaisista asiakokonaisuuksista, kuten rikollisuuden syistä.

Teknologinen murros on mahdollistanut hyvin nopean ja suoran kommentoinnin ja kielteisen palautteen antamisen esimerkiksi toimittajille, tutkijoille, viranomaisille ja poliitikoille. Osa palautteesta ja kommenteista on erittäin epäkohteliasta ja rajua. Vastaavaa kiihkeää tunteenilmaisua on aina ollut olemassa, mutta toisin kuin aikaisemmin, nyt se on julkista sosiaalisessa mediassa.

Sosiaalisen median sananvapauden kannalta kielteiset lieveilmiöt ovat paljon vähemmän merkittäviä kuin sen aikaansaamat myönteiset ilmiöt. Kiitos sosiaalisen median ja digitalisaation äänettömille on annettu ääni. Kansalaisilla on nykyään ennennäkemättömät mahdollisuudet esittää mielipiteensä, keskustella ja debatoita sekä myös haastaa niitä, jotka perinteisesti ovat hallinneet yhteiskunnallista keskustelua. Demokratia on vahvistunut. Tuntumani on, että tämä muutos on ollut kova paikka monille. Jotkut ehkä kaipaavat takaisin menneisiin vuosikymmeniin ennen internetiä, jolloin julkista keskustelua suitsittiin ja ohjailtiin tehokkaasti ja kansalaisten rooliksi jäi passiivisena oikeusalamaisena oleminen.

Esitin edellä kriittisiä huomioita juristien tekemisistä tai ehkä pikemminkin tekemättä jättämisestä, mitä sananvapauteen tulee. Annettakoon kuitenkin myös kiitoksia. *Sakari Melander* kirjoittaa 16.3.2023 Suomen Asianajajaliiton sivuilla otsikolla Rikosoikeus sananvapauden suojana ja rajoitteena.⁵ Melander pitää ongelmallisena Suomen kunnianloukkausrikoksen hyvin laajaa soveltamisalaa ja ehdottaa lainkohdan uudelleenarviointia.

Suomalainen oikeudellinen keskustelu kaipaisi lisää tällaista pohdintaa. Aidosti kriittistä tarkastelua, jossa sananvapausvastainen ajanhenki haastetaan ja kysytään, miten voisimme vahvistaa ja lisätä sananvapautta, sen sijaan, että vaaditaan yhä vain uusia rajoituksia. Kansalaisjärjestöjen ja journalistien pitkän kampanjoinnin tuloksena Britannian kunnianloukkauslainsäädäntöä lievennettiin merkittävästi vuonna 2014. Kanteen menestyminen edellyttää nykyään sitä, että kantaja on kärsinyt todellista, merkittävää haittaa (serious harm). Ero Suomen kunnianloukkausrikokseen on melkoinen. Meidän olisi syytä vakavasti pohtia samansuuntaista lainmuutosta kuin mitä Britanniassa on tehty.

Yleisellä tasolla monet tavoitteet, joihin pyritään vaatimalla lisää sananvapauden rajoittamista, tuntuvat erittäin kannatettavilta, esimerkiksi ehdotettu holokaustin kiistämisen kriminalisointi. Mutta parhainkaan tarkoitus ei pyhitä keinoja. Liberaalilla demokratialla on hintansa. Aina on ollut ja tulee olemaan ihmisiä, jotka käyttävät sananvapautta ja muita oikeuksiaan typerällä ja vastuuttomalla tavalla. Jos emme ole valmiita maksamaan tätä hintaa, demokraattisen yhteiskunnan perustava periaate rapautuu vaarallisella tavalla. Osittain näin on jo tapahtunut.

Jarkko Tontti

5. Sakari Melander, Rikosoikeus sananvapauden suojana ja rajoitteena. Suomen Asianajajaliitto 16.3.2023 osoitteessa <https://asianajajaliitto.fi/blogi/rikosoikeus-sananvapauden-suojana-ja-rajoitteena/>.